

sformacije koje su se dogodile analizirane i korištene. Štoviše, Ciglenečki pruža neke pojedinosti o kontinuitetu tih preobrazbi. Poglavlje je podijeljeno na tri različita dijela. Prvi se dio odnosi na izmjene obrazaca naseljavanja u kasnom 3. i ranom 4. stoljeću pod utjecajem rane kristijanizacije. U drugom se potpoglavlju Ciglenečki bavi specifičnim varijacijama u urbanim područjima, progresivnim napuštanjem dolinskih naselja i uspostavljanjem mnogih planinskih staništa. Autor vrši dataciju spomenutih procesa u kasno 4. i početak 5. stoljeća. Konačno, ovaj dio knjige završava trećim potpoglavljem u kojem se Ciglenečki bavi promjenom obrazaca naselja tijekom druge polovine 5. stoljeća, s posebnim naglaskom na proces utvrđivanja naselja.

U petom poglavlju, naslova „Kratak pregled kasnoantičkih obrazaca naseljavanja u drugim dijelovima Rimskog Carstva“, autor se bavi društvenim zajednicama u područjima izvan primarnoga geografskog opsega svojeg istraživanja. Najprije se kratko dotiče područja zapadno od Ravenne, a koje najosnovnije dijeli na gradove i naselja. Zatim je pristupio dijelu istočnije od Carigrada, podijeljenom tipološki prema naseljima. Ciglenečki ističe da je na zapadnijim područjima postojao viši stupanj urbanizacije nego na temeljnom prostoru istraživanom u ovoj monografiji. Što se tiče sela, autor se uglavnom pregledno fokusirao na građevine i njihove kasnoantičke preobrazbe. Ističe da su naselja na krajnjem Istoku bila vrlo raznolika te kao takva svjedoče o mnogim tragovima prošlosti bez obzira na niži stupanj njihove očuvanosti. Sve u svemu, Ciglenečki smatra da oni pružaju neprocjenjive dokaze koji omogućuju puno bolje razumijevanje dinamike između različitih varijanti kasnoantičkih obrazaca naseljavanja.

U „Zaključnim napomenama i pokušaju tumačenja obrazaca naseljavanja Ciglenečki daje nekoliko opaski s dodatnim objašnjenjima o obrascima o kojima se raspravlja. Zaključuje kako se u kasnoj antici očituje proces postupnog propadanja rimskih gradova u korist manjih naselja, i to često potencijalno utvrđenih kao odraz relativne društvene nestabilnosti vremena. Međutim, autor u jednoj mjeri odbacuje nešto klasičnija pojednostavnjena objašnjenja obrazaca iseljavanja u kasnoj antici te otvara dodatni prostor za daljnje rasprave i istraživanja.

Hrvoje Erceg

Medusobno nasljeđe rimskog Istoka i Zapada

Laury Sarti, Orbis Romanus. Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World, Oxford: Oxford University Press, 2024, 424 str.

Politička misao karolinške dinastije, teorijsko shvaćanje pojmova *regnum* i *imperium* od strane intelektualaca na karolinškom dvoru teme su koje su u historiografiji prisutne desetljećima: upravo karolinško razdoblje, svojim pregrštom spisa naspram ostatka ranog srednjeg vijeka, omogućava takve uvide. Rad Laury Sarti stoga dolazi kao svježiji pogled na dobro poznatu temu, ali s novim metodološkim pristupima i širim kulturno-političkim

kontekstom. Analizom bogatog spektra izvora Sarti istražuje kako su se ideje o pojmovima *regnum* i *imperium* razvijale i prilagođavale u skladu s promjenjivim političkim i društvenim okolnostima. Osim političke misli, autorica se fokusira i na kulturnu interakciju između Franačkog i Bizantskog Carstva, što uključuje prijenos i adaptaciju bizantskih elemenata u karolinškom svijetu.

Laury Sarti je luksemburška medievistica čiji je sekundarni fokus stara povijest, što se vidi u temama njezina interesa, poput preobrazbe kasnoantičkog svijeta, karolinške povijesti i bizantologije – discipline koja je brzo stekla popularnost u Europi. Trenutno predaje na Sveučilištu u Freiburgu te se može reći da je jedna od „zvijezda medievistike u usponu“. Njezina prva knjiga *Perceiving War and the Military in Early Christian Gaul (400–700)* doživjela je uspjeh, no ovdje analizirana monografija *Orbis Romanus. Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World* svojom je kvalitetom i ambicioznim opsegom (te još ambicioznijom tematikom) predodređena nastavljanju i nadmašivanju uspjeha one prethodne. U svojoj akademskoj karijeri radila je na uglednom Institutu za povijest Friedrich Meinecke Sveučilišta u Berlinu, a trenutno predaje povijest na Sveučilištu u Freiburgu. Treba naglasiti kako je dio projekta „Byzanz zwischen Orient und Okzident“ (hrv. Bizant između Istoka i Zapada), koji predvodi Leibniz-WissenschaftsCampus Mainz/Frankfurt, jedan od odjeljaka uglednog Leibniz instituta. Ova informacija važna je upravo zato što je ova monografija, prema priznanju same autorice, nastala inspiracijom i asocijacijom sa spomenutim projektom.

Kako bismo najavili radnju, možemo ukratko reći da se knjiga bavi pitanjima vezanim uz *Imperium Romanum* – prije svega, što on predstavlja nakon 476. godine na Zapadu, što na Istoku, te kako jedna i druga strana bivšeg carstva percipiraju onu suprotnu. To se najviše očituje u „legitimnim“ nositeljima imena Istočnog Rimskog Carstva, države koju historiografskim konstruktom nazivamo Bizant, te „obnavljačima“ carske časti na zapadnom dijelu (Franačko Carstvo), nositeljima Karolinga. Historiografska tradicija političke misli Karolinga, kao što je rečeno, bogata je. Njemačka historiografija, koju Sarti ovom knjigom dodatno obogaćuje o toj temi, bila je posebno rječita. Trebamo se sjetiti izuzetno utjecajnog djela Waltera Ullmana iz 1969., *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship*, te povezanog djela *A History of Political Thought: Middle Ages* (1976). Njemačka tradicija političke povijesti vidljiva je u radu Laury Sarti, koja se vješto koristi svojim dubokim poznavanjem historiografske tradicije, ali joj ne robuje, već je dodatno obogaćuje.

Jedna od rijetkih zamjerki koju bismo mogli navesti jest prevelika fokusiranost na njemačku historiografiju. Iako polemizira s raznim inozemnim povjesničarima (primjerice, s tezama bizantologa Anthonyja Kaldellisa, koji je česta „meta“), stječe se dojam da njemačka historiografija drži povlašteno mjesto nauštrb bogate povijesne tradicije pisanja o Karolinzima u Velikoj Britaniji. Međutim, budući da se radi o originalnim mislima autorice, a ne o pregledu ili sintezi, ta stavka nije toliko problematična. Ono što primjećujemo jest zavidna razina uporabe izvora bizantske i karolinške provenijencije – od raznih kronika, pisama, svetačkih legendi, pravnih spisa i sl. Zaista ne možemo reći da je izostavljen neki relevantan izvor za odabrano razdoblje. Pohvalno je i korištenje rezultatima hrvatske historiografije, što nije čest slučaj u inozemnih istraživača karolinško-bizantske prošlosti niti općenito uključivanje slavenskog prostora u zapadnije sinteze i monografije koje se bave spomenutim razdobljem. Ukratko, knjiga *Orbis Romanus. Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World* predstavlja značajan doprinos razumijevanju političkih

i kulturnih odnosa između Franačkog i Bizantskog Carstva te kompleksnog procesa formiranja identiteta u postrimskom svijetu. Temeljitom analizom izvora i historiografske tradicije Sarti nudi novi uvid u preobrazbu i nasljeđe tih dvaju carstava.

Konceptualno, osim uvoda i zaključka, knjiga sadrži osam poglavlja u kojima Sarti analizira ključne probleme i pokušava odgovoriti na dva glavna pitanja: franačku pripadnost ideji Carstva te odnos prema Bizantu. Drugo pitanje odnosi se na pozicioniranje franačkog svijeta u skladu s idealima *orbis Romanus* – odnos prema rimskoj prošlosti, idejama koje su iz nje proizašle, važnost latinskog jezika te integracija bizantskih kulturnih elemenata (koji su se percipirali kao rimski) u karolinški svijet. Struktura knjige nije kronološka, već problemski usmjerena. Cilj nije dati potpun pregled knjige po poglavljima, već samo čitatelje pobliže upoznati s problemima na koje se ova monografija fokusira.

Prvo poglavlje, „Imperium in the Carolingian World“, pruža pregled karolinške političke teorije i prakse u vezi s pojmom „Carstva“. Historiografija je ovu temu temeljito obradila zahvaljujući širokom korpusu tekstualnih izvora koji su preživjeli iz doba Karolinškog Carstva. Slijedi poglavlje „Contacts and Exchanges“ koje donosi sliku diplomatskih odnosa i kontakata između Karolinga i Bizanta. Zanimljivo je da pozitivan odnos u tim interakcijama dolazi od strane Istočnog Rimskog Carstva, dok hladnoća i arogancija, često pripisivani bizantskom službenom stavu, zapravo potječu iz karolinških kronika, iz pera dvorjana Karla Velikog i njegovih nasljednika. Zaključak opet biva učestala postavka medievista: „ne možemo puno reći jer nam sami izvori ne govore mnogo“. To se posebno oslikava u tome što ne možemo definirati kontakte i kulturne razmjene šireg stanovništva jer gdje se u izvorima spominju kontakti između dviju civilizacija, što opet biva pod utjecajem elitnog dijela stanovništva te je potaknuto političkim potrebama. Na kraju završavamo još jednim opovrgavanjem slavne Pirenneove teze (teze o prekidu komunikacije na Mediteranu zbog arapskih osvajanja), konstatirajući kako to nije pretjerano utjecalo na kontakte i razmjene dvaju carstava.

Iduća tri poglavlja – „The Present in the Past“, „Language and Community“ i „Identity and Distinction“ – idejno su povezana jer se u njima analiziraju pisani izvori s ciljem utvrđivanja tradicija i fokusa identiteta u Franačkoj s jedne strane te Bizanta s druge strane. Posebno zanimljivo pitanje koje se pojavljuje u dijelu o identitetima jest „grčki“ identitet Bizanta. Autorica istražuje kada je Bizant postao „grčki“, kako je gubitak latinske pismenosti utjecao na njihovo shvaćanje pripadnosti Rimu te kako su ih drugi zbog toga percipirali. Također, razmatra helenski identitet i razlike između pojmova „grčki“ i „helenski“. Ovo poglavlje, ali i cijela knjiga pružaju analizu kulture pismenosti i percepcija franačkog društva (doduše, uglavnom elita), ali i njegovih političkih i kulturnih odnosa s Bizantom te kompleksnog procesa formiranja identiteta u njihovim međusobnim razmjenama. Sarti u svojim poglavljima uspijeva povezati prošlost i sadašnjost analizirajući kako su prošli događaji i kulturni utjecaji oblikovali franačko društvo i njegovu percepciju Carstva.

Zatim zalazimo u temu odnosa prema Crkvi i vjerskim pitanjima poglavljem „Orthodoxy and the oikumene“, za koje bismo mogli reći da je sadržaj evidentan iz naslova – bavi se pitanjima primata pape i cara kao zaštitnika Crkve (što je bio pogled u rimsko-karolinškim krugovima) te suprotnim stavom na Istoku. Isto tako, ponovno se napominje kako ideja kršćanskog carstva, i na Istoku i na Zapadu, podrazumijeva (barem idejnu) političku nadvladnost cara nad svim kršćanskim područjima, čak i kad ih u tom trenutku ne kontroliraju izravno. Jedna je od važnijih misli također unifikacijski faktor kršćanstva. Iako se čini paradoksalno jer su različita viđenja teoloških pitanja, uloga pape i patrijarha

te slični crkveni problemi uzrokovali – u najvećem slučaju – razdor Istoka i Zapada, Sarti argumentira, i to uspješno, kako su zbog zajedničkog kršćanskog svjetonazora dva velika carstva najviše i komunicirala. Dapače, to je izazivalo osjećaje srdačnosti i potrebe za iskorakom prema drugome. Takav se odnos zaoštrio krajem 9. stoljeća te ulaskom u 10., kada vjerski i politički odnosi postaju sve zaoštreniji.

Posljednje poglavlje, „Roman Cultural Heritage“, mogli bismo okarakterizirati kao „zaključak prije zaključka“ te se uglavnom svodi na nabranje rimskih kulturnih tradicija i praksi koje su Franci i Bizant nastojali oponašati (vjerno ili uz vlastite izmjene): glavne gradove kao središta moći, način na koji se car odijevao, intelektualnu tradiciju Rimske Republike (kasnije i Carstva) i slično. Glavna misao koja se provlači ovim poglavljem zapravo je divergencija jedinstvene rimske kulture: dvije velike sile koje su se stilizirale prema modelu Rima preuzimaju razne elemente starog Carstva, ali elementi koji su u originalu bili istovjetni, na kraju završavaju gotovo dijametralno suprotnima, upravo zato što više ne postoji jedinstveni kulturno-unifikacijski faktor.

Teza koja se provlači svim poglavljima i ponavlja u zaključku može se okarakterizirati kao apologija Franačkog (Karolinškog) Carstva. Tvrdi se da je franačko društvo proizašlo iz Rimskog Carstva, nasljeđujući kulturno podrijetlo galorimske aristokracije kasne antike. Prema autorici, franačko društvo i njegovi dionici nisu preuzeli rimski identitet kao „barbari“, već kao baštinici rimske kulture. Taj proces nije bio u potpunosti osporen rivalstvom istočnih Rimljana (u djelu se ističe kako Bizant ne možemo nazivati nasljednikom Rima jer su ondje svoje rimstvo živjeli u kontinuitetu) – što se u historiografiji često navodi kao teza – već je bio karakteriziran svojevrsnim prihvaćanjem i planiranjem za obnovu zapadnog dijela Carstva. Tek se s vremenom razvila tendencija delegitimacije drugog kao „Franka“ ili „Grka“ nasuprot identifikatoru „Rimljaninu“, što je posebno vidljivo u poznatoj raspravi Ludovika II. i Bazilija I. Međutim, takav razvoj događaja nije bio snažno prisutan na početku odnosa.

Možemo li reći da su Franci primarni fokus studije? Odgovor bi zasigurno bio potvrđan, ako bismo uzeli u obzir samo riječi i namjeravani fokus autorice. Međutim, tijekom čitanja postaje nam jasno da zapravo u rukama imamo određenu vrstu komparativne analize – teško bi bilo analizirati prodor rimsko-bizantskih kulturnih i političkih ideja u franačko društvo bez njihove analize u njihovu originalnom okruženju. Rezultat je, unatoč usmjerenosti na odgovore o povijesti Zapadnog Carstva, vrijedna komparativna studija i Istoka i Zapada, njihovih poimanja ideje carstva, Crkve, pripadnosti rimskoj kulturi te brojnih drugih pitanja.

Sarti zaključuje knjigu snažnom završnom rečenicom, ističući da je međusobna disocijacija franačkog i bizantskog svijeta te njihova sve veća divergencija rimskog identiteta od originalnog bila vrlo postupna i dugotrajna. U cijeloj knjizi autorica detaljno analizira proces transformacije franačkog društva iz miljea Rimskog Carstva, naglašavajući važnost kulturnog nasljeđa i utjecaja galorimske aristokracije. Franačko društvo, kako tvrdi autorica, nije samo preuzelo rimske običaje i tradicije, već ih je i prilagodilo vlastitim potrebama i kontekstu, stvarajući jedinstven spoj rimskog nasljeđa i franačkih elemenata. Ovaj spoj bio je ključan za razumijevanje razvoja Franačkog Carstva i njegova identiteta. Autorica također razmatra kako je taj proces bio podržan i odnosima s istočnim Rimljanima koji su, unatoč rivalstvu, priznali i prihvatili franačke napore za obnovu zapadnog dijela Carstva. Tako je stvoren temelj za dugotrajan proces disocijacije i diverzifikacije rimskog identiteta između franačkog i bizantskog svijeta. Ova teza pruža novo svjetlo

na razumijevanje odnosa između dvaju velikih carstava te njihovih kulturnih i političkih preobrazbi tijekom srednjeg vijeka.

Na kraju, iako je o tematici kojom se bavi ova knjiga zaista mnogo toga napisano, ponovno moramo pohvaliti originalnost i inovativnost Laury Sarti, koja u 21. stoljeću uspijeva osvježiti raspravu staru više od stotinjak godina te pritom doprinijeti novim argumentima i tezama. Ovo istraživanje ne samo da osvjetljava međusobne odnose i percepcije dvaju carstava već i omogućuje razumijevanje šireg procesa kulturne sinteze koji je oblikovao srednjovjekovnu Europu. Njezina sposobnost da poveže političku teoriju s praktičnim manifestacijama vlasti i kulture u obama carstvima čini ovu monografiju posebno vrijednom. Knjiga *Orbis Romanus. Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World* tako nije samo detaljna studija političke i kulturne povijesti već i važan doprinos raspravi o identitetima i nasljeđu rimskog svijeta u srednjem vijeku. Analizom čitatelji dobivaju sveobuhvatan uvid u kompleksne odnose između Istoka i Zapada te u način na koji su ti odnosi oblikovali ne samo političku mapu Europe već i njezinu kulturnu i intelektualnu povijest.

Ivan Buljević

Važan prinos burgološkim istraživanjima

Krešimir Regan – Vlatka Dugački, Leksikon utvrda Hrvatske. Srednji i rani novi vijek, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024, 807 str.

U nakladi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, kao dio niza posebnih izdanja, objavljen je leksikon naziva *Leksikon utvrda Hrvatske. Srednji i rani novi vijek*. Djelo je nastalo povodom 104. godišnjice nastanka prvog leksikonskog prikaza hrvatskih utvrda Gjure Szabe *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, s glavnim ciljem sintetiziranja i obuhvaćanja svih dosadašnjih spoznaja o srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj obrambenoj arhitekturi Hrvatske. Postavljeni vremenski okvir obuhvaća utvrde nakon propasti Zapadnoga Rimskog Carstva 476. godine do potpisivanja Žitvanskoga mira 1606. godine, čime je okončan rat između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva. Prostorni okvir *Leksikona* obuhvaća Hrvatsku u njenim suvremenim granicama. Leksikon započinje navođenjem suradnika, zatim izvora fotografija te akreditiranjem fotografa i ilustratora čiji su radovi korišteni u *Leksikonu*. Potom slijede Predgovor te Popis kratica, nakon čega slijedi prikaz utvrda abecednim redoslijedom u 1075 članaka. Na kraju *Leksikona* nalazi se Kazalo osobnih imena

U predgovoru urednici ističu da *Leksikon* obuhvaća spoznaje prijašnjih autora koji su se bavili temom srednjovjekovnih i novovjekovnih fortifikacija te najnovija istraživanja pojedinih utvrda. Objašnjava se koncept *Leksikona* i podjela na tri osnovna dijela,

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*